

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 376.091.2(477)(091)

DOI: 10.31499/2618-0715.1(4).2020.215464

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Матрос Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6541-1941

E-mail: oljmatros@gmail.com

У статті проаналізовано процес та етапи становлення інклюзивної освіти в Україні; виокремлено та схарактеризовано інноваційні аспекти у тому чи іншому періоді інклюзивного розвитку освіти. Завдяки використанню методів аналізу, синтезу та узагальнення нормативно-правових актів та документів виявлено основні етапи становлення інклюзивної освіти. З'ясовано, що розвиток інклюзивної освіти – закономірний етап розвитку системи спеціальної освіти, пов'язаний із переосмисленням суспільством і державою ставлення до неповносправних, із визначенням їхнього права на одержання рівних із іншими особами можливостей у різних галузях життя, зокрема в освіті.

Ключові слова: особи з інвалідністю, інклюзивна освіта, соціально-правове забезпечення, інноваційна діяльність, інклюзія, Конвенція ООН, навчально-реабілітаційні центри, інклюзивні класи.

HISTORY OF INCLUSIVE EDUCATION IN INDEPENDENT UKRAINE: SOCIAL LEGAL ASPECT

Matros Olha, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6541-1941

E-mail: oljmatros@gmail.com

Inclusive education is based on an ideology that ensures equal treatment of all people, eliminates any discrimination against children, but creates special conditions for children with special needs. Inclusive education involves creating an educational environment that meets the needs and capabilities of each child, regardless of their particular needs. The purpose of the study is to highlight and analyze the process and stages of becoming inclusive education in Ukraine; identification and characterization of innovative aspects in a particular period of inclusive development of education. Through the use of methods of analysis, synthesis and generalization of legal acts and documents the main stages of formation of inclusive education have been identified. Results and practical value. It has been found out that the development of inclusive education is a natural stage of the special education system development, connected with the society and the state rethinking of the disabled with the determination their right to equal opportunities in different spheres of life, including education. Inclusive education is proved to be a system of educational services based on the principle of ensuring the basic right of the child to education and the right to obtain it at the place of

residence, which provides the education of a child with special educational needs in the context of a comprehensive educational institution. Prospects for further research. The study and analysis of the establishment and provision of social inclusive education programs in integrated territorial communities has been identified.

Keywords: *persons with disabilities, inclusive education, social and legal support, innovative activity, inclusion, Convention OON, training and rehabilitation centers, inclusive classes.*

Становлення і розвиток освітньо-виховних інституцій, навчальних закладів різних типів та загалом освітньої системи для осіб з порушеннями розвитку в Україні (системи спеціальної освіти) бачиться як розмаїтий, суперечливий процес, детермінований розвитком суспільства упродовж кількох століть. Дослідниця М. Ажажа стверджує, що «інклюзія – це комплексне поняття, яке включає в себе суспільний та освітній компоненти. Суспільна (соціальна) інклюзія з'явилася в результаті переходу соціуму до нової концепції соціальної політики, підґрунтям якої стала соціальна модель інвалідності. Наслідками такої розбудови є соціальна рівність, що дає можливість усім людям без винятку брати рівноправну участь у суспільному житті, відчувати свою значущість. Термін «соціальна інклюзія» було введено в загальний ужиток наприкінці 80-х рр. ХХ ст.» [1, с. 11].

Питаннями інклюзивної освіти дітей з інвалідністю в Україні займалися такі вчені, як М. Ажажа, Л. Будяк, Л. Левченко, І. Лікарчук, О. Переверзева, І. Сірополко, Н. Софій, М. Сварник, П. Троханіс, О. Федоренко, С. Хамініч та інші. Зокрема, А. Колупаєва та О. Таранченко здійснили періодизацію становлення та розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Метою статті є історичний аналіз етапів розвитку інклюзивної освіти дітей із особливостями психофізичного розвитку в українській освітній практиці.

Освіта осіб із порушеннями розвитку в Україні, як і в інших країнах світу, розвивалася внаслідок певних еволюційних процесів та змін.

У 1989 році ухвалено Конвенцію ООН про права дитини, якою вперше в історії міжнародного правового законодавства визначено пріоритети інтересів дитини в суспільстві та наголошено на необхідності особливої турботи про дітей-інвалідів. Ключовим положенням Конвенції є визнання права всіх без винятку дітей на одержання освіти: «Держави визнають право дитини на освіту» [1].

Перехід до реалізації моделі інклюзивної освіти практично був визначений Україною ратифікацією у 1991 р. Конвенції ООН про права дитини. Документ висуває вимоги до держави щодо приведення національного законодавства у відповідність до цієї «всесвітньої конституції прав дитини», яка проголошує право на освіту на підставі рівних можливостей. Правові механізми Конвенції спрямовані на захист дітей з інвалідністю від дискримінації [1, с. 13].

Україна приєдналась у 2010 році до Конвенції про права інвалідів, прийнятої ООН у 2006 році, де проголошено обов'язок держав-учасниць Конвенції забезпечувати інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя [3]. Конвенцію ратифікували 79 держав, вона стала першою міжнародною угодою, що зобов'язує захищати права інвалідів. 16 січня 2018 р. президентом було підписано закон № 2249-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Цим рішенням президент України вивів з ужитку слово «інвалід» [2, с. 53].

Конвенцією про права інвалідів визначено право осіб з інвалідністю на освіту та зазначено, що для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання впродовж усього життя [1, с. 13].

Сучасна освітня концепція щодо навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я була заявлена на «Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами: доступ та якість», що проводилася за підтримки ЮНЕСКО в Іспанії 7–10 червня 1994 року. Результатом конференції стали розробка й ухвалення «Саламанкської декларації» та «Рамок дій щодо освіти осіб з особливими потребами», у яких висвітлено концептуальні засади щодо здобуття освіти неповносправними особами.

Так, у Передмові «Саламанкської декларації» зазначено, що ці документи базуються на принципі включення дітей-інвалідів у загальноосвітній навчальний процес шляхом визнання необхідності діяти в напрямі створення «школи для всіх» – закладів, які об'єднують усіх, ураховують відмінності, сприяють процесу навчання й відповідають індивідуальним потребам дітей. Така політика повинна бути складовою педагогічної стратегії та нової соціально-економічної політики, що вимагає кардинальної реформи загальноосвітніх навчальних закладів.

Саме на основних положеннях цієї Декларації базується сучасна концепція інклюзивної школи – «школи для всіх». Цей документ засвідчив, що впродовж тривалого часу проблеми людей із розумовими й фізичними вадами ускладнювалися обмеженими можливостями суспільства, яке концентрувало основну увагу на недоліках, а не на потенційних можливостях цих осіб. Інклюзивні школи мають не лише забезпечити високоякісною освітою всіх дітей, а й сприяти усуненню дискримінаційних установок і настроїв, створювати сприятливу атмосферу у громадах для розвитку інклюзивного суспільства, змінюючи перспективи соціального устрою.

Україна ще до 1991 року, перебуваючи у складі СРСР, декларативно визнала основні міжнародно-правові документи стосовно осіб з обмеженою життєдіяльністю [5]. Ці міжнародні документи диктують іншим країнам необхідність змін в усіх сферах життя, які б надавали можливість людям з інвалідністю, у тому числі й дітям з особливими потребами, брати активну участь у суспільній діяльності та отримувати послуги нарівні з іншими. Звичайно, що це також стосується і України, яка ратифікувала відповідні міжнародні документи.

Однак у цей період, як зазначає С. Левченко, державна політика України мала переважно компенсаційний характер, заходи цієї політики концентрувалися на незначній фінансовій допомозі та наданні певних послуг. Завдання пристосувати життєве середовище до особливостей та потреб осіб із порушеннями, як умова їхньої успішної інтеграції в суспільство, навіть не ставилася [5].

Дослідниця трансформації інклюзивної освіти А. Колупаєва вважає, що «за роки незалежності України освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін, пов'язаних із визначенням нової ідеологічної суспільно-освітньої парадигми, яка ґрунтується на принципах людиноцентризму. Магістральним напрямом розвитку сучасної української освіти окреслено рівний

доступ до якісної освіти всіх громадян, у тому числі й осіб з особливими потребами, тих, які мають інвалідність, обмежену життєздатність, порушення або особливості психофізичного розвитку. Нині в освіті триває динамічний процес кардинальних змін у методологічних, змістових, технологічних та управлінських складових її інноваційного розвитку. Відбувається переоцінка цінностей, долання усталених стереотипів, медичних, дефектологічних рудиментів щодо освіти осіб з особливими потребами, зокрема дітей, що стає підґрунтям нового нормативно-правового, науково-методичного, організаційно-змістового забезпечення їхнього навчання. Прикметною ознакою сучасного функціонування та розвитку української спеціальної освіти (освітньої системи для осіб з особливими потребами) стало прагнення до деінституалізації та забезпечення доступності усіх освітніх ресурсів на основі врахування індивідуальних особливих потреб, що є основоположними засадами інклюзивної освіти. У розвитку системи спеціальної освіти за часів незалежності України окреслюються кілька етапів, часові межі яких визначаються суспільно-політичними та соціокультурними процесами, що відбувались у країні на шляху входження до європейського освітнього простору [4, с. 32].

Дійсно, якщо прослідкувати історичний розвиток становлення інклюзії в Україні, то можна стверджувати, що за період незалежності (1991–2020 рр.) освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії. Суспільно-політичні та соціокультурні процеси, що відбувались в країні на шляху входження до європейського освітнього простору, дозволяють виокремити кілька етапів розвитку освіти дітей з особливими потребами. Тому дослідниця історії становлення інклюзивної освіти в Україні А. Колупаєва, виділила три етапи розвитку цього процесу, зокрема:

«I етап (1991–2000 рр.) функціонування української системи спеціальної освіти розпочався з ратифікації міжнародних документів щодо дотримання прав людини, а також визнання в основних законодавчих актах України права на здобуття освіти всіма громадянами, у тому числі й з особливими потребами, у загальноосвітньому просторі. Основна тенденція I етапу – «державоцентриська» освітня система з прикметними ознаками інституалізації та жорсткої регламентації освітнього процесу у спеціальних навчальних закладах.

II етап (2001–2010 рр.) розвитку системи освіти осіб з особливими потребами характеризується спробами переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значною активізацією стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів на тлі ствердження інклюзивної освіти в демократичних країнах.

III етап (2011 р. – донині) характеризується основною тенденцією в освіті дітей з особливими потребами, що полягає в оптимізації спеціальних навчальних закладів та впровадженні інклюзивної освіти на теренах України. Зокрема, на тлі зростання (на 0,5 %) загальної чисельності дітей з інвалідністю значно скоротилася мережа спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та у понад 1,5 рази зменшилася кількість учнів з особливими потребами у них. Вагомий

здобуток цього періоду – упровадження інклюзивної освіти: системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу за місцем проживання. Утім невизначеність на державному рівні законодавчо-нормативних та організаційно-фінансових механізмів інклюзивної освіти значно стримує цей процес» [4, с. 31–40].

На думку доктора педагогічних наук М. Супрун, «починаючи з 2009 року, в Україні активізувалася діяльність із приведення чинного законодавства у відповідність до вимог Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, в основі якої – соціальна (а не медична, як убачалося раніше) модель розуміння інвалідності. Держава поступово впроваджує інклюзивну модель навчання дітей з особливими освітніми потребами та створює законодавчо-нормативну базу: видано наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» (2009), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009), наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010). Реалізація Концепції передбачає комплексне розв'язання питань, пов'язаних із нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим та фінансовим забезпеченням інклюзивної освіти. Законом України від 06 липня 2010 року № 2442-VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» врегульовано питання про інклюзивне навчання у загальноосвітніх навчальних закладах та про навчально-реабілітаційні центри як новий тип навчального закладу для дітей з особливими потребами. Вперше було введено термін «спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами» [6].

Цікавим зауваженням науковця є те, що «кроком уперед стала постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011) та постанова Кабінету Міністрів України від 2016 року, за якою передбачалося, що діти з порушеннями розумового розвитку отримуватимуть однакові документи про базову загальну середню освіту незалежно від місця навчання, але з приміткою – за спеціальною програмою [6].

Від 5 липня 2017 року вступає в силу Закон України «Про інклюзивну освіту» («Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг»). Як стверджує І. Гевко; «цим законом, зокрема, закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами та надається їм можливість здобувати освіту в усіх навчальних закладах, у тому числі безкоштовно в державних і комунальних навчальних закладах, незалежно від «встановлення інвалідності». Також передбачено можливість введення дистанційної та індивідуальної форми навчання; визначено поняття «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне навчання»; надано можливість особам з особливими освітніми

потребами отримати психолого-педагогічну та корекційно-розвивальну допомогу, передбачено створення для таких осіб інклюзивних та спеціальних груп (класів) в загальноосвітніх навчальних закладах [2, с. 54].

Як доводять М. Супрун і В. Шевченко, інтегрування дітей із порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України, як один із напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики, що окреслені в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.», Державній цільовій програмі «Національний план дій з реалізації Конвенції Про права інвалідів до 2020 р.» та інших державних документах [6].

На початку ХХІ ст. інклюзивну освіту міжнародною освітянською спільнотою визнано найбільш інноваційним рухом в освіті демократичних країн. У цей час в Україні в контексті нової парадигми посилюється громадський інтерес до удосконалення організаційно-правових засад забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами, забезпечення варіативності здобуття освіти відповідного рівня, відбувається активне розроблення нової методології освіти осіб з особливими потребами, що базується на принципах дитиноцентризму, здійснюється активний пошук шляхів і засобів їх реалізації [3, с. 7–18].

На сьогодні систему дошкільних закладів для дітей з особливими освітніми потребами складають: спеціальні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу; ясла-садки компенсуючого типу (спеціальні та санаторні) для дітей від двох до шести (семи) років, яким необхідна корекція фізичного та (або) розумового розвитку, тривале лікування та реабілітація; навчальні заклади зі спеціальними й інклюзивними групами. Наразі в Україні для дітей з особливими освітніми потребами працюють близько 2 тис. дошкільних навчальних закладів компенсуючого (санаторні, спеціальні) та комбінованого типу, де разом із здобуттям дошкільної освіти діти отримують корекційно-реабілітаційну допомогу. Загалом у дошкільних закладах різного типу перебуває майже 35 тис. дітей з особливими потребами. Середня ланка освіти осіб з особливими потребами реалізується через такі навчальні заклади: спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) I–III ступеня для дітей з особливими потребами; навчально-реабілітаційні центри; загальноосвітні школи з інклюзивними класами; навчання вдома за індивідуальним планом навчання. Протягом 2014/15 н.р. функціонувало 220 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчалися понад 42 тис. учнів з особливими освітніми потребами, зокрема: 174 спеціальних шкіл-інтернатів із контингентом майже 37 тис. учнів; 34 навчально-реабілітаційні центри, де навчались та отримували комплексні реабілітаційні послуги близько 5 тис. дітей з особливими освітніми потребами; 12 спеціальних шкіл із продовженим днем, у яких здобували освіту за місцем свого проживання близько 600 дітей із порушеннями розвитку. Крім того, понад 5 тис. дітей з особливими потребами навчались у 525 спеціальних класах загальноосвітніх шкіл.

Отже, підводячи підсумки, відзначимо, що інклюзія – це динамічний процес, який повинен забезпечити повну участь усім членам суспільства у всіх сферах життєдіяльності. Загалом історичний розвиток інклюзивної освіти в Україні для

осіб із психофізичними порушеннями відбувався досить складно та досить суперечливо. Стосовно освітньої інклюзії зазначимо, що державна політика сучасної України з відповідними нормативно-правовими та матеріально-технічними змінами сприяє формуванню нової суспільної філософії щодо дітей та дорослих з особливими потребами.

Окреслене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, а подальшим напрямком дослідження може стати вивчення та аналіз становлення і забезпечення соціальних програм інклюзивної освіти в об'єднаних територіальних громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажажа М. А. Управлінські аспекти інклюзивної освіти: сутність, історія, перспективи. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Секція 1. Теорія та історія державного управління. 2019. Вип. 10. С. 9–15.
2. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий Вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2019. № 1(64), лютий. С. 52–58.
3. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 7–18.
4. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: АТОПОЛ, 2016. 152 с.
5. Левченко Л. С. Розвиток системи інклюзивної освіти в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_3_6 (дата звернення: 8.01.2020).
6. Супрун М., В. Шевченко. Розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/7.pdf> (дата звернення: 26.04.2020).

REFERENCES

1. Azhazha, M. A. (2019). Upravlinski aspekty inkliuzyvnoi osvity: sutnist, istoriia, perspektyvy. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*. Sektsiia 1. Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia, 10, 9–15.
2. Hevko, I. (2019). Inkliuzyvna osvita v Ukraini: suchasnyi stan ta problemy rozvytku. *Naukovyi Visnyk mnu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. Pedagogichni nauky, 1(64), liutyi, 52–58.
3. Kolupaieva, A. (2014). Inkliuzyvna osvita yak model sotsialnoho ustroi. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 2, 7–18.
4. Kolupaieva, A. A., & Taranchenko, O. M. (2016). Inkliuzyvna osvita: vid osnov dopraktyky. K.: ATOPOL.
5. Levchenko, L. S. (2015). Rozvytok systemy inkliuzyvnoi osvity v Ukraini. *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_3_6
6. Suprun, M., & Shevchenko, V. Rozvytok spetsialnoi osvity v nezalezhnii Ukraini. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/7.pdf>.